

Kirjat

Kuplien, tunteiden ja tarinoiden kevytsosiologiaa

Anu Kantola & työryhmä:
 Kahdeksan kuplan Suomi.
 Yhteiskunnan muutosten syvät tarinat. Helsinki: Gaudeamus, 2022, 335 s.
 ISBN 978-952-345-159-9

Käsillä on tärkeä suomalaista yhteiskuntaa tarkasteleva teos, jopa ”uusin Maamme kirja”, kuten Helsingin Sanomien toimittaja laajan arvionsa ot sikoi. Anu Kantolan ja työryhmän *Kahdeksan kuplan Suomi* piirtää kuvan käsillä olevan yhteiskunnallisen muutoksen seurauksista ja eri tavoista selviytyä muuttuvassa maailmassa. Teoksen taustalla on kunnioitettava määrä tutkimustyötä: 350 suomalaisen haastattelut 30 paikkakunnalla. Näin laajan ja perinpohjaisen työn toteuttaminen edellyttää parhaita mahdollisia resursseja, jotka on tässä tapauksessa tarjonnut

Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvosto.

Teos on jouhevasti kirjoitettu yhteiskuntatieteellinen ajan kuva. Siitä puuttuu kuitenkin analyttisyyttä ja käsitteellistä syvyyttä. Tutkimuksellisesti kunnianhimoisimman yhteiskuntatieteen sijaan kyse on lopulta kuvailevasta nykyisyyden diagnoosista, jossa argumentaatio rakentuu erilaisten muutkokokemusten puhuttelevuuden pohjalle. Haastatteluvien elämänkohtalot tarjoavat lukijalle mahdollisuuden omien kokemusten jäsentämiseen ja peilaamiseen. Diagnoosi puhuttelee omakohtaisesti. Tämä on yhtä aikaa sekä teoksen keskeinen anti että sen perimmäinen ongelma.

Kriittinen arvioni on epärealu, sillä kirjaa ei ole kirjoitettu ensisijaisesti kaltaiselleni ammattisosiologille. Kyse on empiiriseen tutkimustyöhön pohjautuvasta, kirjallisesti taitavasti maalatusta ajankuvasta, jonka kohdeyleisö ylittää yhteiskun-

tatieteilijät. Laajaa lukijakuntaa tavoitteleva aikalaisdiagnoosi on suomenkielisen tiedejulkisuuden näkökulmasta ymmärrettävä genrealinta. Kirjan sisältöä julkaistaan todennäköisesti myös kansainvälisinä tutkimusartikkeleina, joissa hyödynnetään analyttisempää otetta. Näistä varauksista huolimatta teos ansaitsee tulla peratuksi myös sosiologisesti.

Arviotani oikeuttaa myös kirjan korostuneen sosiologinen perusasetelma, jossa palataan suomalaisen sosiologian suureen linjaan, jokapäiväisen elämän sekä sitä ehdollistavien rakenteellisten muutosten tarkasteluun. Talouden globaali rakennemuutos ja uudenlaiset teknologiat sekä kansainväliset ja maansisäiset muuttoliikkeet pakottavat sukupolvien ketjussa vakiintuneet toimintatavat esille uomistaan, pohdittaviksi ja vakauttaviksi uudelleen. Murroksessa ei ole ainoastaan työelämä vaan elämä kaikkineen. Jokapäiväisen elämän materiaalien tukipuiden

– työn, toimeentulon ja kotiseudun – ohella myös minuus, tunteet ja kulttuuriset jäsenyydet on vakautettava uudelleen.

Materiaalisten elämän ehtojen sijasta kirjan keskiössä ovat juuri kulttuuristen jäsenyyden murrokset ja muutoksekokemukset. Näihin pureudutaan kahdeksassa eri ryhmässä, joista puhutaan kuplina. Yhteiskunta on jakautunut kupliin, mutta kuplat eivät ole yhteiskuntaluokkia. Tavoite pureutua ristiriitaisiin pohdintojen ja tulkin-tojen sävyttämiin kokemuksiin sulkee pois luokkatarkastelun mahdollisuuden: ”Jos taker-tuu liian tiukasti menneisiin luokkiin, käteen voi jäädä vain tyhjenevä kuori, joka estää näkemästä, mihin yhteiskunnan muutos on menossa ja miten se kohtelee eri ihmisiä” (s. 22). Tutkimustyössä nostetaan esille kullekin kuplalle ominainen kulttuurinen ”työkalupakki, jota ihmiset käyttävät vastatessaan talouden ja työn murrokseen” (s. 23). Luokkien sijasta kuplat ovat ihmisiä kokemuksen tasolla yhdistäviä ja erottavia kulttuurisia orientaatioita.

Kuplien väliset erot pohjautuvat kuitenkin myös objektiivis-materiaalisiin tekijöihin, kuten sosioekonomiseen asemaan, ammattiin ja alueelliseen sijoittumiseen. Näitä nostetaan esille tilastoista ja tehdystä tutkimuksesta. Kuplien raken-

tuminen jää näin ollen lopulta epäselväksi: Miten materiaaliset ja kokemukselliset tekijät ehdollistavat toisiaan kuplien muodostumisessa? Missä määrin kuplaan kuuluvat jakavat yhteisen orientaation ja miltä osin kuplat yhdistyvät ja eroavat toisistaan?

Kirja kiertyy haastatteluista esille nostetun muutoksekokemuksen ympärille. Yhtäältä ajautuminen kokonaisvaltaisen yhteiskunnallisen muutoksen silmään yhdistää kuplia. Toisaalta toimijuuden ja rakenteiden väliset suhteet asettuvat eri kuplissa eri asentoihin; resursit ja kapasiteetit, joilla vastata käsillä olevaan murrokseen, vaihtelevat: toisissa kuplissa ajalehditään yhteiskunnallisen muutoksen armoilla, toisissa onnistutaan pehmittämään sen vaikutuksia omaan elämään.

Vaikka rakennemuutos jakaa yhteiskuntaa myös kokemuksen tasolla, ei teos edusta varsinaista eriarvoisuustutkimusta. Erojen ja eriarvoisuuksien sijaan tarkastelussa painottuu kuplakokemusten samansuuntaisuus. Edes kirjan ylimmän tulotason kuplassa yhteiskunnallinen muutos ei yhdisty uudenlaisiin mahdollisuuksiin ja toimijuutta kasvattavaan pelivaraan. Ainoastaan Kantolan aiemmassa hankkeessa tarkasteltu yhteiskunnan ylin promille vaikuttaisi hyötyvän

muutoksesta ja kokee sen tärkeäksi. Kahdeksan kuplan Suomen kokemuksissa korostuu sen sijaan uudelleenorientaation välttämättömyys: rakennemuutos pakottaa muuttamaan toimintatapoja ja kulttuurisia jäsenyyksiä läpi kuplien.

Toimijuutta väistämättä muokkaavan rakennemuutoksen asetelma on tuttu modernin yhteiskunnan eri vaiheiden diagnooseista. Muutosdiagnoosien tapaan myös kupla-Suomesta tulkitaan esille yhteinen nimitäjä: kaikkia kahdeksaa kuplaa yhdistää paitsi toimintatapojen ja orientaatioiden pakkomuutos myös puristuksen tunteen lisääntyminen. Nyky-Suomi on ”suuren ruuvin yhteiskunta” – tehdään enemmän ja tehokkaammin, mutta mikään ei takaa, että mikään ikinä riittää. Kyse ei ehkä ole sopeutumisvaiheen kipuilusta vaan elämän (ehtojen) kokonaisvaltaisesta murroksesta. Suuri ruuvi puhkoo samalla kuplia; koko yhteiskunta on muuttunut pysyvästi kireämmäksi, ja puristavaa ruuvia tervehtii ilolla ainoastaan kapea eliitti.

Suuren ruuvin metafora on iskevä ja puristavuuden tunne samastuttava. Kiinni kiertyvä ruuvi yhdistää eri ryhmien kokemuksia kuitenkin vasta kirjan loppupohdinnassa – teoksen pääsisältö jäsentyy kuplittain: ryhmittäisiä kokemuksia ja

orientaatioita käsitellään toisistaan erillisinä, erillisissä luvuissa ja eri kirjoittajien toimesta. Ryhmien elämässä väikkyy kuitenkin pitkin matkaa päällekkäisyyksiä – kuplakokemuksia yhdistävät muutkin tekijät kuin puristuksen tunne. Voisi pohtia, kytkeytyvätkö pääkaupunkiseudun palvelualan pätkätyöläisen ja yritysjohtajan elämät yhteen paitsi alueellisesti myös myöhäiskapitalistisen, työtä silputtavan ja työntekijää yhtä aikaa sekä vastuuttavan että vieraannuttavan tuotantomuodon kautta. Maahanmuuttaja-taustainen yrittäjä ja lähiön työtön jakavat pihatalkoiden ja lasten leikkipaikan ohella vastaavasti ehkä myös kiinnostuksen urheiluseuratoimintaan ja paikallispolitiikkaan.

Ei ole myöskään itsestään selvää, että kirjan kahdeksaa kuplaa asuttaa kokemuksellisesti yhtenäinen joukko. Erityisesti materiaalisilla mittareilla monestyneimmän, pääkaupunkiseudulla asuvan kuplan yhtenäisyys herättää kysymyksiä: Eikö 50 000 euroa vuodessa ansaitsevan erityisasiantuntijan elämä jäsenny erilaiseksi kuin 100 000 eurosta ylöspäin tienaaavalla yritysjohtajalla? Jälkimmäiset ostavat järvenrantahuiloita ja kakkosasuntopaikka oopperassa käyntiä varten, siinä missä edelliset eivät saa riittävästi lainaa kohtuuhintaiseen perheasuntoon Helsingin raitiolinjakartalta.

Kuplien sisäisen yhtenäisyyden sekä eri kuplien välisten keskinäisriippuvuuksien tarkastelut jäävät katveeseen. Kuplapuhe on vakautunut mediassa, mutta korkeimman tason yhteiskuntatieteeltä odottaisi kriittistä suhtautumista vallitseviin yhteiskunnallisten erojen ja yhtäläisyyksien puhetapoihin. Yhteiskuntatutkimus näyttää luovuttavan kuskin paikan nykyisyyden käsitteellisen jäsentämisen kaksoishermeneutiivissä prosessissa.

Teoksen toinen keskeinen ongelma liittyy tarkastelutapaan, joka on käsitteellisesti alikompleksinen ja tutkimuksellisesti osittain epäjohtonmukainen. Tarkastelun yleisviritys on kulttuurisosiologinen: ”tutkitaan sitä, miten ihmiset tuottavat merkityksiä itselleen ja yhteiskunnalle” (s. 266). Tästä Ann Swidleriin viitteistetyistä orientaatioista huolimatta analyysin keskiöön nostetaan se, ”miltä muutos *tuntuu*: miten ihmisten ymmärrys itsestään ja yhteiskunnasta latautuu tunteilla” (s. 267). Teoksen tarkastelut rakentuvat kuitenkin litteroidun puheen verrattain tavanomaisen laadullisen analyysin sekä ajoittain sen kanssa lomittuvan kenttähavainnoinnin pohjalle. Tunteet ovat näin ollen tunteiden sanoituksia tai tunnelatautuneita elämäntilanteiden sanoituksia. Samalla tunteet virittyvät sosiologises-

ti: ne eivät ole yksilöllisiä ja psykologisia vaan jaettuja ja kulttuurisia; ”yhteiskunnissa ja niiden eri ryhmillä on omat tunteensa, joita tunnetaan ja ilmaistaan tietyillä yhteisillä tavoilla” (s. 25).

Tunteiden tarkastelu tulee Arlie Russell Hochschildilta. Kyse ei ole tunne-käsitteen tarkasta operationalisoinnista vaan yleisestä tutkimuksellisesta painotuksesta: pyrkimyksenä on ”kuvata niitä tunteita, jotka ihmisten kertomuksissa näytävät kannattelevan heidän kokemustaan itsestään ja yhteiskunnasta” (s. 26). Tunteita, kokemuksia ja yhteiskuntaa tarkastellaan toisiinsa limityneinä. Tässä hyödynnetään C. Wright Millsin ajatusta sosiologisesta mielikuvituksesta. Käsitteellisesti keskiöön nostetaan kuitenkin Hochschildin ”syvät tarinat”, jotka eivät käy välttämättä yksiin elämän materiaalien ehtojen kanssa, mutta kannattelevat silti toimijoiden arkea ja identiteettiä.

Laveasti muotoiltua, tunteisiin ja syviin tarinoihin tukeutuvaa tarkastelutapaa voidaan puolustaa käsitteellisen minimalismin näkökulmasta: teoreettinen aines pidetään yleisellä tasolla ja riittävän etäällä analyysityöstä, jotta haastattelupuheelle jää reilusti tilaa hengittää. Käsitteellisen ja empiirisen suhdetta rasittaa kuitenkin käsitteellisten

erottelujen epäselvyys. Haastateluista piirtyy uudenlaista elämää jäsentäviä, kuplien sisäisiä narratiiveja, joihin turvautumalla haastateltavat suunnistavat muuttuneessa maailmassa. Nämä ovat syviä tarinoita. Mutta kirjassa on myös muita, vielä syvempiä tarinoita.

Kirjan johdannossa ja loppupohdinnassa viitataan kuplitaisten tarinoiden tuolle puolen, kollektiivisesti jaettuihin ja ylläpidettyihin historialliskulttuurisiin rakenteisiin. Syvin tarina rakentuu solidaarisuudelle ja kompromisseille, sisukkaudelle ja työteliäisyydelle sekä näiden kanssa lomittuville kansakunnan yhteisille kokemuksille ja koettelemuksille, erityisesti sodille. Kyse on suomalaisuudesta ja sen nykymuotoa koskevasta pohdinnasta: ”muodostuuko eri ryhmien syvistä tarinoista yhteiskunnan yhteinen tarina,...onko Suomea enää olemassa?” (s. 27).

Päätösluvussa kuplien tarinat kootaan yhteen kysymyksen vastaamiseksi. Tarinoiden erot virittävät pohtimaan yhteiskunnallisen muutoksen aiheuttamien halkeamien syvyyksiä. Lopputuloksena murrokselle asetetaan alakynnys: tutkimuksessa esille piirtyneet halkeamat eivät ulotu yhteiskunnan kulttuuriseen syvärakenteeseen. Työteliäisyyden ja pärjäämisen eetos ja tämän

kanssa lomittuva näkemys yhteiskunnallisten pyrkimysten ja kohtaloiden jaettuudesta yhdistää edelleen kuplia. Yhteiset ideaalit ja kiinteimmin historian kuluessa ankkuroituneet, kollektiivisesti merkitykselliset tarinat eivät menetä lopulta merkitystään: ”Suomalaisuuden työkalut, yhteinen taistelu ja tasa-arvoisuus, vaikuttavat 2000-luvulla niin, että yhteiskunta ei ole jakautumassa jyrkästi kahtia” (s. 255).

Haastateltavien muutoskokemukset ja yleisempi yhteiskunnallinen muutos lomittuvat, mutta välittävät tekijät jäävät erittelemättä ja tarinoiden jaetut, kerrokset ja kestot analysoimatta. On syviä tarinoita, ja sitten on tunteita. Tunnetarinakäsitteistön sijasta olisi voinut pitäytyä Swidlerissä ja hyödyntää subjektiivista kokemusta ja jaettuja kulttuurisia rakenteita vaivattomammin välittävää merkityksen käsitettä. Valintaa puoltaisi se, että tunteiden analyysin sijasta kirjan tutkimuksellinen fokus on elämän mielekkyyden (pakotetussa) uudelleenorientaatiiossa: haastateltavien elämäntapa ajautuu murrokseen ja mielekkyyden löytäminen uudessa tilanteessa aiheuttaa kipuilua. Samalla elämän ja minuuden rakentaminen merkitykselliseksi sekä hyödyntää että muokkaa erilaisia merkitysrakenteita, omalle kuplalle ominaisista jä-

sennystavoista kaikille kuplille yhteisiin syviin tarinoihin.

Mikko Virtanen

Ääni työttömyyden traumaolle

Sari Näre & Lena Näre:
Työttömyys sattuu: Arjen kamppailuja työllistämistoimien rattaissa. Helsinki: Gaudeamus, 2022, 360 s. ISBN 987-952-345-169-8

Työttömyys sattuu -teos käsittelee työttömien kokemuksia 2010-luvun Suomessa. Yksi kirjan keskeisimmistä tavoitteista ja tuloksista on näyttää, millaista on työttömien arki työllisyyspolitiikan aktiivisuusvaatimusten pyörteissä. Kirja osoittaa myös sosiaaliturvajärjestelmää yhä luonnehtivan oletuksen koikaikaisesta, riittävän palkan tuovasta, yhden työnantajan palveluksessa tehtävästä työurasta, mikä on ongelmallista prekaarien töiden kontekstissa. Kantava sanoma on työttömyyden yksilöllistäminen. Nykyisellä työvoimapolitiikalla ei korjata työttömyyden rakenteellisia syitä samalla intensiteetillä kuin ohjaillaan työvoiman tarjontaa eli pyritään lisäämään yksilöiden työllistettävyyttä ja työhaun velvoittavuutta. Ohjailu tapahtuu muun muassa sanktioimalla